

Vesna KILIBARDA*

NJEGOŠEVA PRVA POSJETA VENECIJI I NJENI ODJECI U GORSKOM VIJENCU**

Apstrakt: U radu su razmotreni zanimljivi momenti Njegoševe prve posjete Veneciji 1844. godine, kao i njeni odjeci u Njegoševoj *Bilježnici* i u njegovom najslavnijem djelu *Gorskom vijencu*. Rad pripada korpusu tema u nješkoologiji koje se, u širem smislu, odnose na Njegoševe dodire sa stranim kulturama, u ovom slučaju s jednom velikom i drevnom evropskom kulturom, kakva je italijanska, a koju je, uz rusku i francusku, Njegoš najbolje poznavao. U užem smislu tema se odnosi na Njegoševa putovanja u razne krajeve Italije i na Njegoševe sastave tzv. *italijanske inspiracije*, napisane u stihu i u prozi, tematski ili po mjestu nastanka vezane za djelove Apeninskog poluostrva koje je crnogorski vladika-pjesnik posjetio, a koji su u njegovo doba bili pod vlašću Habzburgovaca i Burbonaca, ali isto tako i za kulturno nasljeđe nekadašnje Mletačke republike. Ove teme situiraju Njegoša u manje proučavani jadranski i mediteranski kontekst, kome je on suštinski pripadao i na koji je bio najviše, neposredno i neprekidno upućen i u ličnom životu i u svom vladarskom djelovanju.

Ključne riječi: *Njegoš, Njegoš i Italija, Njegoš i Venecija, italijansko-crnogorske kulturne veze*

Crnogorski vladika-pjesnik Petar II Petrović Njegoš (1813–1851) tri puta je u Veneciji boravio: 1844. sa željom da razgleda kulturno-istorijske znamenitosti čuvenog grada na lagunama, 1847. s namjerom da u venecijanskom Državnom arhivu istražuje građu o Šćepanu Malom i „jugoslovenstvu” (kako se sam izrazio u predgovoru svom djelu o ovom samozvancu) i krajem 1850. godine, kratko, na proputovanju za Napulj, u kome je, u posljednjoj godini života, proveo više od tri mjeseca, tražeći lijeka svojoj bolesti u blagoj klimi Juga Italije.

Prvi Njegošev susret s Venecijom dogodio se u martu 1844. godine. Na povratku iz Beča, gdje je pokušao da intervencijom Rusije i Austrije kod Porte u Carigradu izdejstvuje vraćanje Crnoj Gori dva ostrva u Skadarskom jezeru, Lesendra i Vranjine, koje su Turci u jesen prethodne godine neočekiva-

* Prof. dr Vesna Kilibarda, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Nikšić

** Besjeda održana 11. maja 2017.

no zauzeli, prije nego što se zaputio u Crnu Goru, crnogorski vladika je iz Trsta otišao u Veneciju, zadržavši se u ovom gradu četiri dana — od 26. do 30. marta po novom, ili od 14. do 18. marta po starom kalendaru, po kome se vrijeme računalo u XIX vijeku. Prema riječima dopisnika iz Trsta beogradskih *Srbskih novina*, tada zvaničnog glasila Kneževine Srbije, koje od 1838. godine u rubrici *stranih vijesti* piše i o Crnoj Gori, crnogorski vladika mnogo je želio „da vidi onaj retki grad i šta je u njemu važno i znamenito”, a „žao mu je bilo, što mu vreme dopuštalo nije, da bolje pregleda ono što je sad tek kao mimogred pregledati mogao”.¹ Razlog puta, prema ovom savremenom iskazu, bilo je, nema sumnje, razgledanje drevnoga grada. Od italijanskih gradova, Njegoš je do tada bio u prilici da upozna samo Trst, kosmopolitski lučki centar sjevernog Jadrana, tada pod vlašću Austrije, ali dominantno italijanske kulture. Trst je bio svojevrsna raskrsnica Njegoševih puteva, u njemu je, od svog prvog putovanja u svijet, 1833. u Petrograd, do smrti 1851. godine, duže ili kraće boravio petnaestak puta i bio srdačno priman, kako od austrijskih zvaničnika tako i od „našijenaca”, to jest pripadnika brojne „ilirske” ili južnoslovenske zajednice, među kojima je bilo dosta Bokelja, od kojih su mu neki postali povjerenici za različite poslove.²

Drugo savremeno svjedočanstvo o ovoj posjeti pronašao je Jevto Milović u Opštem upravnom arhivu (*Allgemeines Verwaltungsarchiv*) u Beču, a radi se o dva policijska izvještaja na italijanskom jeziku, upućena tokom ovog Njegoševog boravka iz Venecije u austrijsku prijestonicu pod oznakom „hitno”.³ Izvještaji sadrže podatke sakupljene, kako se navodi u jednom od njih, zahvaljujući aktiviranju „odgovarajućeg i obazrivog nadzora” austrijske policije nad crnogorskim vladikom. U prvom izvještaju bilježi se da je Njegoš s pratnjom, u kojoj su bili njegov sekretar Filip Kokotović Vukotić, perjanik Vido Bošković i komornik Niko Zec, odsjeo u hotelu *Leon bianco* na Velikom kanalu (*Canal Grande*) i da je u stalnom kontaktu s ruskim konzulom, čiji ga sin prati tokom razgledanja grada. Kaže se i kako u razgledanje znamenitosti Venecije odlaze gondolom, budući da su pojava i način odijevanja ovog „neobičnog putnika”, dok su prvoga dana obilazili grad pješice, „na poseban način” privlačili

¹ Ljubomir Durković-Jakšić (skupio i uredio), *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833–1851)*, Beograd, Istorijski institut SAN, knj. 3, 1951, str. 125.

² Up. Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2014, str. 73–88.

³ Jevto Milović, „Stvarna pozadina Draškove scene u Gorskom vijencu”, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Razdio lingvističko-filozofski (3), Zadar, 5/1963–1964, str. 149–159. — Preštampano u: Jevto M. Milović, *Staze ka Njegošu*, Titograd, Univerzitetska riječ, 1983, str. 270–280.

pažnju naroda. U drugom izvještaju, poslatom na dan kad je vladika već napustio grad, uputivši se brodom prema Trstu, ističe se kako je Njegoš gondolijerima davao „najizdašnije napojnice”. Konstatuje se i da se vladika, osim s ruskim diplomatskim predstavnikom i njegovim sinom, nije viđao ni s kim drugim, izuzev što su ga u hotelu posjetili bogati posjednik Đorđo Korona, rodom iz Skadra, već godinama nastanjen u Veneciji, i izvjesni ruski potporučnik Petar Restušev, koji se u ovom gradu zadesio samo u prolazu. U izvještaju se notira da je na večeri u kući ruskog konzula, priređenoj noć uoči Njegoševog odlaska, primijećeno prisustvo brojnih Rusa koji su se tada zatekli u Veneciji. U policijskom izvještaju zabilježen je i podatak da je vladika posjetio kuće, vjerovatno ateljea ili slikarske radionice, savremenih venecijanskih slikara Liparinija i Skjavonija.

Autentično svjedočanstvo o Njegoševim interesovanjima i utiscima iz ovog, a moguće i sljedećeg boravka u Veneciji, sačuvano je u njegovoj *Bilježnici*, u koju je Njegoš unio različite podatke italijanske tematike, kao i kraće odlomke zanimljive putopisne proze, a koja se pred naučnom i širom publikom pojavila ravno stotinu i pet godina poslije smrti crnogorskog vladike i pjesnika.⁴ *Bilježnica* je objavljena 1956. u izdanju Istorijskog instituta NR Crne Gore, koje je donijelo faksimil i prepis njenog sadržaja, uključujući i pjesmu „Paris i Helena ili Noć skuplja vijeka”, čiji je autograf pronađen u koricama ove neobične sveščice. Izdanje je, uz rječnik i registar, praćeno i jednim neočekivano kratkim i iznenađujuće šturim pogovorom koji potpisuje Redakcioni odbor u sastavu: Jagoš Jovanović, Pero Šoć, Risto Dragičević, Jevto Milović i Miloš Vušković. Odbor je smatrao da „nije bilo potrebno davati komen-

⁴ *Bilježnicu* je, poslije Njegoševе smrti, preuzeo njegov sестrić Stevan Perović Cucca (1830–1857), i sam pjesnik, ponijevši je sa sobom kad je 1854. godine, zbog sukoba s knjazom Danilom, napustio Crnu Goru. On je *Bilježnicu* poslao srpskom piscu Ljubomiru Nenadoviću, koji tokom nekoliko godina, koliko je kod njega bila, iz nje nije ništa objavio niti je pominjao. Nenadović je ovu sveščicu kasnije predao knjazu Nikoli, u čijem je domu čuvana kao relikvija, podijelivši potom i izbjegličku sudbinu ove crnogorske vladarske porodice. Poslije smrti Nikole I 1921. godine u Francuskoj, *Bilježnica* je čuvana u porodičnom bankarskom sefu u Nici, a o njoj je uglavnom brinula princeza Ksenija. Ona je 5. oktobra 1955. godine, svega pet mjeseci prije smrti, poklonila Narodnom muzeju Crne Gore na Cetinju, u kome se i danas nalazi izložena u Njegoševom muzeju u Biljardi. — Up. Dr Pero Šoć, „Njegoševе uzdarje. Neobična istorija dosad nepoznatog Njegoševog dnevnika”, *Politika*, 8. april 1956, str. 10; Isti, „Šta priča Njegošev dnevnik. Svestrano interesovanje velikog pjesnika”, *Politika*, 15. april 1956, str. 10; Jelena Šaulić, „O Njegoševoj Beležnici”, *Letopis Matice srpske*, 380, 2, 1957, str. 139–146.

tar, jer će čitalac sam, bez teškoće, moći da shvati i razumije svaku bilješku”⁵, pa je *Bilježnica* ostala bez ikakvih pratećih napomena, ako se izuzmu one koje se odnose na dileme vezane za transkripciju Njegoševog rukopisa. U pogovoru nema ni riječi o zanimljivoj sudbini ove sveščice, iako se u aprilu iste godine, uoči njenog izlaska iz štampe na Cetinju, u beogradskoj *Politici* oglasio Pero Šoć, jedan od članova Redakcionog odbora, koji je, nastojeći da makar dijelom zadovolji veliko interesovanje javnosti, dao dragocjene podatke o tadašnjoj istoriji *Bilježnice* i iznio prve informacije o njenoj sadržini.⁶ Upravo je Šoć, još uoči Drugog svjetskog rata, prvi saopštio i podatak o njenom postojanju.⁷ On ju je, konačno, i prenio iz Pariza u Crnu Goru, a za ovo izdanje izvršio je transkripciju rukopisa.⁸

Sljedeće 1957. godine u *Letopisu Matice srpske* izašao je prikaz Jelene Šaulić koja nije propustila priliku da se na cetinjsko izdanje i kritički osvrne.⁹ Smatrajući da „ovo izdanje beležnice ne zadovoljava ni naučne, ni šire potrebe”, jer u njemu nije dat ni istorijat rukopisa, ni njegov opis, ona predlaže da beogradska „Prosveta” *Bilježnicu* ponovo objavi, s neophodnim komentarom i objašnjenjima i s upotpunjenim rječnikom i registrom, kao desetu knjigu Njegoševih *Cjelokupnih djela* objavljenih u devet tomova 1951–1955.¹⁰ Jelena Šaulić da je u svom prikazu ne samo opis Njegoševe sveščice, saopštavajući podatke o njenom formatu i broju strana i iznoseći svoje utiske o Njegoševom rukopisu i načinu unošenja zabilježaka, nego je iskazala i određene pretpostavke u vezi

⁵ *Njegoševa Bilježnica*, Cetinje, Istorij[sk]i institut NR Crne Gore, 1956, str. 209.

⁶ Dr Pero Šoć, radovi navedeni u fusnoti 4.

⁷ Dr Pero Đ. Šoć, *Prilozi za kulturnu istoriju Crne Gore, sa sedamdeset slika*, izdanje autora, Beograd, Grafičko-umetnički zavog „Planeta”, b. g. [1939].

⁸ Šoć je kasnije tvrdio da se zalagao za to da se *Bilježnica* objavi uz određena „objašnjenja”, jer u njoj „nema ni jednog mjesta koje bi bilo bez značaja”. — Up. Dr Pero Šoć, *Iz Njegoševe bilježnice. Misli — pjesme*, preštampano iz časopisa *Pravoslavna misao*, Beograd, 1964, sv. 1–2, str. 13.

⁹ Ona je spočitala Odboru da je „iz nekih razloga” izostavio opširni komentar Pera Šoća, koji bi proučavaocima *Bilježnice* bio koristan, a široj publici neophodan. Šaulićeva kritikuje i formalnu stranu ovog izdanja, tvrdeći da ni imenski registar, ni rječnik malo poznatih riječi nijesu potpuni, i sugerišući da bi bolje bilo da je format knjige zadržao format originala, kako bi se štampani tekst mogao s njim lakše upoređivati. Ova autorka zamjera Odboru čak i na izboru ilustracije, smatrajući da je umjesto slike Njegoševе biste, rad Ivana Meštrovića, ovom izdanju primjerenija bila dagerotipija Anastasa Jovanovića iz vremena kad je Njegoš unosio svoje zapise u *Bilježnicu*. — Up. Jelena Šaulić, *nav. rad*, str. 146.

¹⁰ *Isto*. — Redakcioni odbor tog Prosvetinog izdanja Njegoševih djela sačinjavali su: N. Banašević, R. Bošković, R. Lalić, V. Latković, P. Petrović i M. Stevanović.

s nekoliko ključnih tema koje će zaokupljati pažnju i docnijih, rijetkih istraživača, a koje se odnose na raznovrsnost sadržine, hronologiju zapisivanja, moguće izvore i uzore *Bilježnice*. Što se tiče datiranja zapisa, za koje je očito da nijesu unošeni hronološkim redoslijedom, Šaulićeva je kao najraniji datum u *Bilježnici* identifikovala 14. mart (po starom kalendaru) 1844. godine, vezan za Njegoševu prvu posjetu Veneciji, držeći da je vladika upravo toga dana počeo da unosi svoje zapise u malu sveščicu s koricama od crnoga platna, koju je, prema pretpostavci ove autorke, moguće tada i nabavio u ovom gradu.¹¹

Za razliku od Jelene Šaulić, Alojs Šmaus (Alois Schmaus), njemački slavista i prevodilac *Gorskog vijenca* na njemački jezik, koji o *Bilježnici* piše povodom obilježavanja sto pedesete godišnjice Njegoševog rođenja, ubijeđen je da „svaki poštovalac Njegoševog genija a posebno istoričar književnosti mora biti blagodarani Istorijskom institutu na Cetinju i redakcionom odboru [...] na trudu uloženom oko [njenog] izdavanja”.¹² Šmaus se u svom prilogu pozabavio najviše pitanjem hronologije i rasporedom sadržaja *Bilježnice*, svjestan da je to samo „prvi pokušaj”, i da će za definitivno rješenje pitanja koje ova sveščica postavlja pred nauku biti potrebne „mnogobrojne korekture i preciziranja”.¹³ On uočava da pitanje nastanka i međusobnog odnosa tih Njegoševih „često uzgrednih” i „prividno slučajnih” zapisa, nastalih u razdoblju između 1844. i 1851. godine, usložnjava činjenica da ova bilježnica ipak nije dnevnik u koji je upisivano po hronološkom principu, već skup najraznovrsnijih zapisa, unošenih često na preskok i preko reda na praznim stranama ili praznim mjestima već djelimično popunjenih strana, što je uvijek iznova narušavalo hronološki red i njegovo utvrđivanje učinilo skoro nemogućim.¹⁴ Zaključivši da se o hronologiji može govoriti samo približno, Šmaus vjeruje da je ipak morao postojati neki Njegošev prvobitni plan rasporeda zapisa, čija je koncepcija vremenom, očito, narušena. On drži da je *Bilježnica* u stvari neka vrsta zbornika, zasnovanog na tematskom ili sistematskom umjesto hronološkog principa. Kao manje ili više samostalne jedinice, ovaj autor u njoj identifikuje četiri obimnija kompleksa, razlikujući među njima Njegoševe originalne filozofske misli (I), ispise na francuskom iz Lamartinove i Igoove poezije (II), skupi-

¹¹ Jelena Šaulić iznosi i podatak da je princeza Jelena, kći Nikole I, kao italijanska kraljica, dala da se za Njegoševu bilježnicu pripremi navlaka od crvenog velura s dvije kopče, na kojoj je pisalo *Souvenirs*. — Jelena Šaulić, *nav. rad*, str. 139–140.

¹² Alojs Šmaus, „O Njegoševoj Bilježnici”, *Glasnik etnografskog muzeja*, knjiga III, Cetinje, 1963, str. 29. — Isto u: Alojz Šmaus, *Studije o Njegošu*, Podgorica, CID, 2000, str. 195–203.

¹³ *Isto*.

¹⁴ *Isto*, str. 30.

nu zapisa najrazličitije sadržine, koji svjedoče o širini i mnogostranosti Njegoševih interesovanja (III) i, najzad, Njegoševe putničke bilješke (IV).¹⁵ Težište zapisivanja, prema Šmausu, vremenom se sve više prenosilo na treći kompleks, kome ovaj autor daje latinski naslov *Variae*. U njemu preovlađuju zapisi iz istorije, geografije, mitologije, etnografije, astrologije i drugih oblasti, koji su imali za cilj da obogate Njegoševu opšte obrazovanje.¹⁶ Ovi podaci preuzimani su iz različitih izvora, najviše francuskih i ruskih, smatra Jevto Milović, koji se na *Bilježnicu* osvrće takođe 1963. godine.¹⁷

Njegoševi zapisi „italijanske inspiracije” pripadaju uglavnom trećem i četvrtom kompleksu Šmausove podjele. Od ukupno 129 rukopisnih stranica *Bilježnice* na „italijansku tematiku” otpada približno petnaestak, lociranih uglavnom pri samom njenom kraju.¹⁸ Što se njihove sadržine tiče, najveći dio, oko dvije trećine ovih zapisa, odnosi se upravo na Veneciju. „Vencijanske teme” grupisane su u početnoj skupini Njegoševih „italijanskih bilježaka”, ali ih, sporadično rasutih, ima i na još nekim „italijanskim stranicama” ove rukopisne sveščice. Misli, zapažanja i podaci u Njegoševoj *Bilježnici*, koji se odnose na pojave, ličnosti i događaje italijanske provenijencije, ma koliko njihov udio u cjelokupnom korpusu ove sveščice bio skroman, ipak doprinose rasvjetljavanju pojedinih aspekata književnog djela ali i same ličnosti crnogorskog vladike i pjesnika.¹⁹

S obzirom na to da je hronologija *Bilježnice* ispreturana, ove zapise moguće je, uz razumljive rezerve, preciznije datirati i protumačiti u kontekstu Njegoševih posjeta Veneciji, u kojoj je crnogorski vladika različitim povodima, duže ili kraće, boravio nekoliko puta. Svoje neposredne utiske iz prvog susreta s ovim gradom, prilikom četvorodnevne posjete u martu 1844. godine, Njegoš je pretočio u vrlo upečatljive kratke odlomke nadahnute putopisne proze, čija bogata jezička metaforika pokazuje izvanrednu snagu njegove vizuelne uo-

¹⁵ *Isto*, str. 33–34.

¹⁶ Njegoš je u ovu sveščicu unio i još neke, veoma raznorodne zapise, među kojima se nalaze i adrese pojedinih ličnosti, spisak njegovih dužnika, dnevni program ishrane, mjesečeve mijene u 1846. godini, koncepti raznih pisama itd., što pokazuje da mu je ona povremeno služila i kao neka vrsta „agende”.

¹⁷ „Njegoševa Bilježnica”, *Narodni list*, Zadar, 21. septembar 1963. — Preštampano u: Jevto M. Milović, *Staze ka Njegošu*, 1983, str. 341–345.

¹⁸ Up. str. 42, 110–115, 119–124, 126–128 rukopisnog originala ili str. 163, 187–189, 191–194 prepisa u postojećem izdanju *Bilježnice*.

¹⁹ Up. Vesna Kilibarda, „Temi italiani nella 'Bilježnica' di Njegoš”, in: Snežana Milinković, Mila Samardžić (ur.) *Oltre i confini: aspetti transregionali e interculturali dell'italiano*, volume II, *Italica belgradensia*, Beograd, 2013, str. 30–42.

brazilje. Možda začuđujuće, ali Njegoševa slika „moderne”, to jest savremene Venecije, mračna je i sumorna, njegovo viđenje pomalo i prezrivo. Ovdje je takoreći riječ o prvim putopisnim zapisima o ovom gradu nekog autora sa južnoslovenskih prostora koji tada nije bio austrijski državljanin.²⁰

14ga marta 1844 god[ine].²¹ Pojaviše se zvonici mletački kako giganti gazeći po moru. (Pletenica od dima i pletenica od parohodni kolah, preko mora, prva crna i žalostna, a posljednja srebrna (vesela, kipeća).²² [...] Venecija se vidi sa zvonika svet[og] Marka kao gomila crnih klijetakah, izbačenih burom u morske lužine; odande čovjek vidi kakvu je žalostnu kabanicu oblačila.²³ [...] Kuće venec[ijanske] ne imaju domaćih (gazdah), nego su iz njih utekli, a ostale kuće puste, te se ruše i padaju. Gondule, kao traurni grobovi. Smiješna vkusa! Mletke su kao da ih je volkan svojim dihanijem zapahnuo.²⁴

Poznato je da je Njegoš tokom ovog boravka nastojao da što bolje upozna Veneciju, a posebno njenu istoriju. To potvrđuju zapisi iz njegove *Bilježnice*, za koje je jasno utvrđeno da, pored neposrednih utisaka s lica mjesta, predstavljaju i Njegoševe ispise iz raznih knjiga na francuskom, ruskom i italijanskom jeziku koje je imao u svojoj bogatoj ličnoj biblioteci. U njoj su sabrane knjige na više stranih jezika koje je Njegoš ili naslijedio od Petra I ili sam nabavio, kupujući ih neposredno ili putem pretplate ili dobijajući ih na poklon od autora i prijatelja. Jedno od takvih djela iz koga je, nesumnjivo, u *Bilježnicu* unio i određene podatke o Veneciji, jeste *Novi konverzacijski rječnik ili univerzalni repertoar svih pojmova potrebnih, korisnih ili pogodnih u društvenom životu iz nauke, književnosti, umjetnosti, istorije, geografije itd.* Ogista Valena, enciklopedijsko izdanje na francuskom jeziku, čijih je dvadeset i pet tomova, koji se i danas nalaze u Biljardi, objavljeno u Briselu u razdoblju između 1842. i 1845.²⁵ Njegoš odavde bira, kombinuje s podacima iz drugih izvora, moguće

²⁰ Up. Olga Stuparević, „Srpski putopis o Italiji”, *Uporedna istraživanja I*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1976, str. 103–182.

²¹ Ovaj datum u literaturi se češće navodi po novom kalendaru, to jest kao 26. mart.

²² *Njegoševa Bilježnica*, str. 187.

²³ *Isto*, str. 188.

²⁴ *Isto*, str. 189.

²⁵ August Wahlen, *Nouveau dictionnaire de la Conversation ou Repertoire universel de toutes les connaissances necessaires, utiles au agreables dans la vie sociale, et relatives sciences, aux lettres, aux arts, a l'histoire, a la geographie, etc. Avec la Biographie des principaux personnages morts et vivants, de tous les pays, su le plan du conversation's lexicon.* Par une Société de litterateurs, de savants et d'artistes, Bruxelles, à la Librairie

iz raznih putopisa i putničkih vodiča, prevodi s francuskog i zapisuje u *Bilježnicu* različite podatke o Veneciji, i to najviše, kako je utvrđeno, iz posljednjeg XXV toma ove edicije.²⁶ To znači da se proučavanjem Venecije Njegoš bavio i poslije prve posjete ovom gradu, upravo uoči i tokom nastanka *Gorskog vijenca*, odnosno čuvene epizode o „Drašku u Mlecima”.

Tokom ove prve posjete Njegoš je vlastitim koracima premjerio najstariji venecijanski Most Rialto (*Ponte di Rialto*, 1591), zapisujući u *Bilježnici* koliko je „nogah” dug i širok, dok mu se drugi čuveni Most uzdaha (*Ponte dei Sospiri*, 1614) učinio „podoban prevozu čerez Aheron (sic!)”. Uz pomen slikara Skjavonija (Natale Schiavoni, 1777–1858), traženog venecijanskog portretiste, unio je podatak da su njegov sin i unuka, koji su takođe bili slikari, zajedno s njim „tvorci nimfah” koje su mu se, očito, veoma dopale, o čemu svjedoči njegova opaska u *Bilježnici* u kojoj on polušaljivo kaže: „No je bijeda što samo na kartinama i pod njen krov obitavaju”.²⁷ Snažan utisak na vladiku ostavili su i eksponati iz kolekcije Palate Manfrin Venijer (*Palazzo Manfrin Venier*), čuvene galerije na kanalu *Cannareggio*, sa zbirkom slika venecijanskih renesansnih i savremenih italijanskih i evropskih umjetnika, za koju je Njegoš znao ili iz literature ili su ga na nju uputili njegovi venecijanski poznanici. Herojske i biblijske teme četiri „kartine” ove kolekcije, na koje se u *Bilježnici* kratko i osvrće, nagovještavaju da su Njegoša, moguće, same teme privukle ako ne više a ono koliko i njihova vizuelna ljepota.²⁸ Unio je i podatke da je Venecija osnovana kao „kolonija azijatska koju je doveo Trojanac Antenor”, kao i na koliko „ostrovah” se prostire (130) i koliko u njoj ukupno ima „mostovah” (306).²⁹ Iz raznih izvora, moguće bedekera, Njegoš je mogao u *Bilježnicu* unijeti i neke podatke iz kulturne istorije grada, npr. o prvim novinama i prvoj kafeteriji: „Prve gazete u Veneciji 1563” i „Prva kafa u Veneciji 1642”.³⁰

historique-artistique, 1842–1845. — Ime Ogist Valen, kojim se potpisuje urednik ovog izdanja, zapravo je pseudonim pisca, bibliotekara i arhivara briselske biblioteke Žan-Fransoa Lumijea (Jean-François-Nicolas Loumyer).

²⁶ O podudarnosti znatnog dijela Njegoševih zapisa s podacima iz Valenove enciklopedije up. Saša Brajović, *Njegoševo veliko putovanje. Meditacije o vizuelnoj kulturi Italije*, Podgorica, CANU, 2015, str. 25–30.

²⁷ *Njegoševa Bilježnica*, str. 187. — Te „nimfe” bile su aktovi i poluaktovi orijentalnih heroína, tzv. odaliski, lijepih žena koje su veoma pobuđivale estetsko i erotsko zadovoljstvo. — Up. Saša Brajović, *nav. djelo*, str. 115–117.

²⁸ *Njegoševa Bilježnica*, str. 188. — Više o samoj galeriji i slikama koje su privukle Njegoševu pažnju: Saša Brajović, *nav. djelo*, str. 120–123.

²⁹ *Njegoševa Bilježnica*, str. 189.

³⁰ *Isto*, str. 193.

Posebnu pažnju crnogorskog vladike privukla je Duždeva palata (*Palazzo Ducale*), sjajni primjer venecijanske gotičke arhitekture. Zapisi u *Bilježnici* svjedoče da je Njegoš s njenog centralnog prozora uživao u lijepom pogledu na more i na prostrani trg ispred palate (*Riva degli Schiavoni*), a izlazio je i na balkon s koga je — kako bilježi — Napoleon nekad posmatrao „trku gondulah” (*Regata storica*), tradicionalni ritual u slavu „kraljice Mediterana”, koji datira iz XIII vijeka.³¹ Najupečatljiviji, mada turoban utisak ostavio je na nje-ga prizor koji je zatekao u glavnoj sali ove palate, gdje se, u ovom prvom uopšte muzeju antičke umjetnosti otvorenom za javnost, nalazila kolekcija grčkih i rimskih skulptura i reljefa koju je Njegoš, očito, doživio kao potvrdu latinske maksime *sic transit gloria mundi*, koja bi se mogla uzeti za podnaslov njegovog ukupnog doživljaja Venecije. U Njegoševom zapisu se kaže:

Moj ulazak u palatu i primjećanije na statue i obraze od mramora: imper[ator] rim[ski] Trajan bez nosa, crnoga obraza; imper[ator] Kaligula leži žalostno pri zidu; grabljivi Paris ćuti zablenu u ćošak bez po nosa; Jupiter bez očih; Minerva s velikom kapom, mračnoga i naruženoga vida; opet imper[ator] Trajan bez očih; Ulis slomjenih nogah; Trag[edija] i Komedija, dvije statue, s vratih svet[og] Joan[a] od Akre, mračne i pokrite prašinom; Trag[edija] nosi glavu mrtvu obezobraženu u ruke; Cibela, slomjene krune; Minerva slomjene kape i naružena, predsjedateljstvuje ovom žalostnome sobraniju bogovah i polubogovah, u velikoj žalostnoj zali.³²

Očito, kod Njegoša su ove drevne skulpture, zbirke rimskih portretnih bi-sta, kao i slike koje u *Bilježnici* pominje, manje pobuđivale estetski doživljaj, a više melanholične misli o prolaznosti svega ljudskog — ljepote, slave, moći — i uopšte o „ničtožnosti ljudskoj”, kao što na drugim mjestima on više govori o visini i širini čuvenih arhitektonskih spomenika nego o njihovoj ljepoti. U *Bilježnicu* je, na primjer, pored podatka od kada do kada i u kome stilu je građena, na dva odvojena mjesta čak dva puta upisao koliko je „metarah” ili „lakatah” široka i dugačka Crkva Svetoga Marka i koliko ima „kolonah mramornijeh”, kao i koliko je „nogah” visok njen zvonik, na koji se očito i peo, u poređenju sa zvonnicima crkava Sv. Petra u Rimu, Sv. Stefana u Beču i Katedrale u Strazburu, o kojima je do podataka, vjerovatno, došao iz literature.³³

³¹ *Isto*, str. 188–189. — Tradicionalna manifestacija održava se prve nedjelje u septembru, a 1807. godine prisustvovao joj je i Napoleon Bonaparta.

³² *Isto*, str. 188.

³³ *Isto*, str. 191, 193, 194.

Njegošev doživljaj Venecije i Italije uopšte izazivao je različite komentare njegovih proučavalaca. Jelena Šaulić ovim povodom zaključuje da je Njegoš „imao prilično izgrađeno merilo za ocenjivanje književnosti”, ali ne toliko i drugih umjetnosti.³⁴ Olga Stuparević u Njegoševoj sklonosti ka mjerenju i premjeravanju nalazi „nešto od romantičarski naivne zanesenosti fizičkim veličinama”.³⁵ Milovan Đilas, međutim, drži da Njegoš „nije [bio] sklon ulaženju u detalje i sitnice” i da ga je u Italiji privlačilo sve što je na prvi pogled znamenito i izrazito, a naročito „ono što je veliko obimom”, i to ne toliko ili ne samo kao potvrda dostignuća ljudskog uma i ruku nego, mnogo više, kao doživljaj propadanja koje je „utoliko punije ukoliko je nešto sebe više dotjerivalo i utvrđivalo za vječnost”.³⁶ Mirko Deanović ističe kako je doživljaj Venecije, ne samo kod Njegoša, nego i kod nekih drugih južnoslovenskih romantičarskih pisaca, nadahnjivao oprečne osjećaje, od divljenja i zanosa do neobjašnjive melanholije i sjete.³⁷

Njegoša je Venecija zanimala ne samo kao savremeni grad nego i kao država, po starinskom nazivu Mleci. Kratkotrajni boravak 1844. godine očito mu je poslužio i kao neposredna, mada ne i jedina inspiracija za prikaz mletačke civilizacije u epizodi o „Drašku u Mlecima” iz *Gorskog vijenca* (stihovi: 1460–1690), završenog prije njegove druge posjete ovom gradu, do koje je došlo tri godine kasnije. Prikaz Venecije u ovom Njegoševom djelu u saglasnosti je s podacima i sudovima iz *Bilježnice*, mada je spektar „mletačkih tema” u spjevu mnogo širi. Ova epizoda, duža od svih ostalih digresija kojima Njegoš, udaljavajući se od glavne teme o „istrazi poturica”, prekida osnovnu radnju *Gorskog vijenca*, unijeta je, smatra se, ne samo s ciljem da se naslika „narodni život” nego je pjesnik za nju imao i „dublje razloge” — misaone, filozofske, istorijske.³⁸ Dok okupljenim crnogorskim glavarima opisuje šta je tokom svog boravka u središtu Presvjetle republike (*Serenissima*) čuo i vidio, vojvoda Draško, kroz dijalog koji s njima vodi, iskazuje gledanje Crnogoraca na Mlečane. Samim načinom prikazivanja i komentarima, njegovim i njegovih sagovornika koji, ispitujući Draška, i sami pričaju svoja iskustva i utiske iz dodira s „Latinima”, Njegoš suočava ili, bolje rečeno, suprotstavlja dva svijeta,

³⁴ Jelena Šaulić, *nav. rad*, str. 141.

³⁵ Olga Stuparević, *nav. rad*, str. 111.

³⁶ Milovan Đilas, *Njegoš, pjesnik, vladar, vladika*, Beograd — Ljubljana, Zodne, 1988, str. 549.

³⁷ Mirko Deanović, „Mleci u hrvatskoj i srpskoj književnosti”, *Filologija*, 2, 1959, str. 126.

³⁸ Up. Duško Babić, „Draško u Mlecima: slika Evrope u *Gorskom vijencu*, sukob civilizacija”, *Dani Njegoševi*, Nikšić, Književno društvo „Njegoš”, 2011, str. 67–68.

dvije civilizacije, dva svjetonazora, zapadnoevropski i herojsko-patrijarhalni, mletački i crnogorski, urbani i ruralni, uvijek na štetu prvog. Čitava ta epizoda, kako je još 1938. godine uočio Stanislav Vinaver, varijacija je na jednu istu temu: „ovde Crna Gora — tamo Venecija, ovde prostor, zdravlje, normalnost, moralnost, junaštvo — tamo teskoba, bolest, izopačenost, iskorišćavanje drugih, nejunaštvo”.³⁹ U Draškovom prikazu Venecije nema ni trunke divljenja, samo čuđenje, čak zaprepašćenje, što kao rezultat proizvodi uglavnom Draškovu „sprdnju” sa svim tim drugim, odnosno drukčijim od vlastitoga svijeta. Slušaoci njegovo pripovijedanje primaju s rezervom, ono o čemu on govori njima je najvećim dijelom potpuno nepojmljivo i izgleda im kao puko „maštarije”, iako se, učestvujući u razgovoru, i sami prisjećaju događaja koji se nikako ne uklapaju u njihov epski svijet i njegova mjerila, a čiji su svjedoci bili, doduše ne u samoj Veneciji nego na mletačkoj periferiji, u susjednom Kotoru. Nevjerica slušalaca i emotivne reakcije samoga pripovjedača, koji ponešto od onoga što je vidio, posebno ono što mu je potpuno novo i nepoznato, „krivo razumije”, a ponešto i sasvim svjesno „karikira i izvrće”, prate Draškov vrlo podmjешljivi prikaz gradskog života Venecije. U živom dijalogu sa svojim sagovornicima Draško opisuje:

— izgled Mlečana

Bješe, brate, dosta lijepijeh,
a grdnijeh deset puta više,
od bruke se gledat ne mogahu. (st. 1406–1408)⁴⁰

— nemuževnost, fizičku neotpornost i ponašanje mletačke gospode

Pa pogini u ono gospodstvo,
spušti kulje, a obrivi brke,
a pospi se po glavi pepelom,
a brnjice ka žene u uši.
Kako tridest napuni godinah,
svaki dođe kao babetina. (st. 1682–1687)

³⁹ Stanislav Vinaver, „Srpski humoristi i satiričari”, *Čardak ni na nebu ni na zemlji*, Beograd, 1938, str. 248–266 https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/svina-ver-humoristi.html

⁴⁰ Citati Njegoševih stihova su iz izdanja: Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac — Luča mikrokozma, Celokupna dela*, knjiga treća, Beograd, Prosveta, 1967.

Od bogatstva bjehu poluđeli,
đetinjahu isto kao bebe. (st. 1409–1410)

— izgled i karakter samoga dužda

Da ne bješe pod onim imenom,
ne šćaše se bojat od uroka. (st. 1627–1628)

Obeća mi i što mu ne iskah! (st. 1655)

— mletački način ishrane

Tu ne bješe jela izvan leba,
no donesi nekakve preslačke,
po tri ure liži dokle ručaj. (st. 1667–1669)

Voli su ti kokoš ali jaje
nego ovna ali grudu sira! (st. 1678–1679)

— muzički ukus Mlečana

Kakve gusle i kakvu nesreću;
tu za gusle ni zbora ne bješe! (st. 1616–1617)

— gradsku sirotinju

Svi nuglovi punani praznovah;
mučahu se, da im oči prsnu,
da oderu koru leba suha. (st. 1412–1414)

— poražavajuće slike ljudi okovima vezanih u brodogradilištu i na galijama

Tu hiljade bjehu nevoljnikah,
svi u ljuta gvožđa poputani. (st. 1462–1463)

Ne mogahu iz veze šenuti,
no, ka pašče kad ga za tor svežeš,
tu čamaju i dnevi i noći. (st. 1471–1473)

-
- sužnjeve u mračnim tamnicama i ukupnu atmosfere straha i nesigurnosti koju diktiraju mletački „žbiri i špijuni”

Nema toga ko s' ne boji čega,
da ničega, ano svoga hlada. (st. 1503–1504)

Sâm grad, u kome su crnogorskog gorštaka, pristiglog iz netaknute planinske prirode, dočekali „ćeskota” (st. 1420), „smrad veliki i teška zapara” (st. 1427), prikazan je kao „ružna mješavina” (st. 1433) različite svjetine. Kao jednako nevjerovatnu, a uz to za vojvodu Draška i vrlo komičnu, dao je Njegoš sliku i one veselije strane mletačkoga života, poput zanimljivog doživljaja pozorišta, s prikazom:

- ponašanja gledalaca

Đe ko bješe zapljaska rukama;
imah mrtav padnut od smijeha! (st. 1548–1549)

- maskiranih glumaca na sceni

Svi šareni kao divlje mačke. (st. 1546)

Nosine im po kvarta bjehu,
istreštili oči kao tenci,
a zinuli ka kurjaci gladni. (st. 1554–1556)

- kao i opisa akrobate koji u Veneciji igra na konopcu

I još ću vam jednu sprdnju pričat
(a znam čisto vjerovat nećete):
vidio sam ljude u Mletkama
đe na konop skaču i igraju. (st. 1574–1577)

- ili italijanskog mađioničara koga publika u Kotoru, kojoj je „oči zamaštao”, po završetku njegove hipnotizerske tačke umalo nije linčovala

Skoči narod, i bi ih pobili
no uteci u Kotor Latini. (st. 1611–1612)

Njegošev prikaz mletačke civilizacije, kao simbola zapadnog hrišćanstva, u znaku je negativnog stereotipa, ne manje izraženog nego u prikazu islamskog otomanskog svijeta u istom djelu. Moralna dekadencija Venecije, posmatrana s Draškovog trona crnogorske ne samo moralne nego i svake druge superiornosti, stoji nasuprot shvatanjima ljepote, junaštva, pravde i humanosti tradicionalnog crnogorskog društva, koje je, bez poznavanja normi zapadne civilizacije, definisalo etički obrazac tzv. „čojstva” klasične Crne Gore, po kome je, između ostalog, vrhunski nedostojnim smatrano ne samo gaženje ličnog dostojanstva čovjeka kroz fizičko mučenje osuđenika ili ponižavanje osumnjičenih i uhapšenih nego i nepoštovanje date riječi.⁴¹ Epizoda o „Drašku u Mlecima” specifična je i po tome što u kontekstu imagoloških tumačenja predstavlja jedan od onih ne tako čestih primjera koji podupiru tezu da se „omaložavajući stereotipi [...] ne rađaju samo na Zapadu da bi se okomili na Balkan, nego [...] mogu da se zametnu i na ovoj drugoj strani, da bi uzeli na nišan Zapad”.⁴² I zaista, već je primijećeno, ustaljena perspektiva kod Njegoša je potpuno izokrenuta, a to je rjetkost, jer se na mjestu tzv. „dobrog divljaka”, od Alberta Fortisa rezervisanom za „morlački”, to jest slovenski svijet Balkana, sada našla moćna evropska zemlja viševjekovne kulturne tradicije.⁴³ I oni tumači ove epizode koji insistiraju na tome da su Draškovi vidici „limitirani”, njegov kulturni horizont „sužen”, a on sâm „smešan” što „meru za tuđe” stalno traži u svom svijetu, uočavaju da je Njegoš, kroz duždevo raspitivanje o tome da li Bošnjaci i Albanci imaju kanibalskih sklonosti

Kad uhvate — kaže — Crnogorca,
bilo živa al' mrtva u ruke,
hoće li ga izjest, što li rade? (st. 1643–1645)

ili da li ovi Mlečanima slabo poznati narodi jedu zmije

Ma sam čuo — opet mi govori —
jedan narod tamo zmije jede. (st. 1648–1649).

⁴¹ Up. Slobodan Tomović, *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić, Univerzitetska tiječ, 1986. — O „Drašku u Mlecima”, str. 219–243.

⁴² Ivan Čolović, „Balkanistički diskurs i njegovi kritičari”, <http://www.republika.co.rs/490-491/>

⁴³ Up. Mirka Zogović, Snežana Milinković, „Uno stereotipo e la sua funzione polemica in Petar Petrović Njegoš e in Stefan Mitrov Ljubiša”, *Il discorso polemico, controversia, invettiva, pamphlet*, a cura di Gianfelice Peron e Alvisse Andreose, Padova, Eserdra editrice, 2010, str. 320.

u istu ravan s Draškovom slikom Mletaka postavio i mletačku predstavu o Crnogorcima i njihovim susjedima, kao o nečemu drukčijem i takođe sada sasvim stranom mletačkom svijetu.⁴⁴ Stoga se ne bih složila s mišljenjem da je vojvoda Draško u *Gorskom vijencu* prikazan, a to se najčešće čuje, samo kao jedan „prost, bezazlen i naivan Crnogorac”, koji, našavši se u čudnom i nepoznatom svijetu, izgleda „komičan”. Nije tako bar u „vremenu priče”, mada nije isključeno da se u „vremenu pripovijedanja” Njegoš nije pomalo i zabavljao zamišljajući reakcije svojih Crnogoraca na sve ono što je u prosvijećenom svijetu on imao prilike da vidi a oni nijesu ni pretpostavljali da postoji. Draškov doživljaj Venecije nerijetko je poistovjećivan, pa i u novije vrijeme, s Njegoševim⁴⁵, bez obzira na činjenicu da je Njegoš, iako samouk, bio jedan od najobrazovanijih vladara svoga doba i već kao dvadesetogodišnjak bio u prilici da proputuje znatan dio srednje Evrope i Rusiju, da vidi velike, prosvijećene i bogate zemlje i upozna mnoge značajne ličnosti svoga vremena, od ruskog cara Nikolaja I do austrijskog kancelara Meterniha, prijatelji se s Vukom Karadžićem i brojnim predstavnicima „ilirske” zajednice u Trstu, s kojima će od tada zadugo saradivati. U vezi s prikazom Venecije u *Gorskom vijencu* ne treba zanemariti ni mogućnost da je Njegoševa negativna slika mletačke civilizacije u funkciji njegovog političkog programa, u kome je Njegoš istoriju znao „kreativno” i selektivno da funkcionalizuje, stvarajući nove mitove koji su mu bili neophodni za mobilizaciju naroda na ostvarenju nacionalno-oslobodilačkog programa, a koji su svoj procvat doživjeli u potonjoj dinastičkoj ideologiji vladara Petrovića Njegoša.⁴⁶

Prepoznatljiv je odjek Njegoševih zapisa iz *Bilježnice* u nekim stihovima ove čuvene epizode. Na primjer, bilješka da na frizu ispod oslikane tavanice u Sali Velikog vijeća (*Sala del Maggior Consiglio*) Duždeve palate, u nizu od 76 portreta, nema Marina Faliera, pedeset petoga po redu mletačkoga dužda, te da njegovo mjesto „crna zavjesa pokrijeva”, jer su ovome duždu „odsjekli glavu 1354 (sic! 1355) god[ine] na glavne ljestvice pred palatom, zato što je ovaj htio da uništi[te] republ[ičko] pravl[enije], drugi pak kažu da je bio žrtva intrigah i laže”⁴⁷, pretočena je u stihove

⁴⁴ Up. Petar Pijanović, „Njegoš u Latinima”, *Acqua alta — Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2013, str. 45–46.

⁴⁵ Duško Babić je jedan od autora prema kome je Draško Veneciju doživio „kako ju je, u prvom susretu, morao doživeti i sam Njegoš”. — *Nav. rad*, str. 68.

⁴⁶ Milorad Popović, *Njegoš i crnogorska nacija*, Cetinje, Otvoreni kulturni forum, 2011, str. 27, 86.

⁴⁷ *Njegoševa Bilježnica*, str. 187.

Grbičić se meni kunijaše
 da su jednom žbiri i špijuni
 oblagali jednoga principa
 pred senatom i svijem narodom,
 i da su mu glavu otkinuli
 baš na stube njegova palaca. (st. 1521–1526)

Ovaj detalj, da je moćni dužd, koji je pokušao da izvrši državni udar, osuđen ne samo na smrt nego i na *damnatio memoriae*, odnosno brisanje sjećanja na nje, pa je na mjestu njegovog portreta naslikana crna zavjesa, Njegoševu pažnju privukao je, moguće, kao dokaz da neizvjesna, nemilosrdna i tragična sudbina ne zaobilazi ni moćne vladare, ni slavne države. U *Bilježnici* on još notira da „kad su salon gradili, trinaest su mjestah za portrete odviše napravili”⁴⁸, pa su ostala prazna. Njegoš bilježi i godinu Napoleonovog osvajanja Venecije (1797), podsjećajući da su tada „dvije kartine odnesene Francuzima iz one odaje u koju je na smrt bio osuđen dužd Marino Falieri”.⁴⁹ U zabilješkama se nalaze i podaci da je „115 duždah bilo svega u Mletkama”, a navedena su, dijelom neprecizno transkribovana, i imena prvog (Pauličo Anafesto, 697–717) i potonjeg dužda (Ludoviko Manin, 1789–1797)⁵⁰, što svjedoči da su Njegoša zanimali različiti detalji hiljadugodišnje istorije Venecijanske republike, moćne „kraljice Mediterana”, s kojom je Crna Gora živjela u susjedstvu skoro četiri vijeka. Posebnu pažnju crnogorskog vladike privukle su „mračne klijeti đe su davili i mučili prestupnike”, što, po njegovim riječima, Mlecima „slavu mrači”. Sâm Njegoš, koji je dao da se napravi prvi zatvor na Cetinju (1831), silazio je u te podzemne tamnice ispod Duždeve palate (tzv. *pozzi*) i, razgledajući ih, s njihovih zidova prepisivao u *Bilježnicu* zapise na italijanskom jeziku koje su ostavili nekadašnji sužnji.⁵¹ Ove zapise sigurno ne bi prepisivao da nije razumio njihovo značenje, u što nema sumnje, jer je italijanski bio jezik koji je dobro poznao i kojim je, od stranih jezika, prvo ovladao, započevši da ga uči kod katoličkih fratara još tokom boravka u Herceg Novom, dok je bio u školi svoga učitelja Josifa Tropovića na Toploj, u neodređeno dugom raz-

⁴⁸ *Isto*, str. 188.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ *Isto*, str. 187.

⁵¹ U zapisima se kaže: „Ne vjeruj nikome, razmišljaj i ćuti ako želiš da izbjegneš zamke i spletke špijuna. Od toga da se pokaješ nema nikakve koristi, mada je to dokaz tvoje hrabrosti. Neka me Bog sačuva od onih koji meni vjeruju, a ja ću se čuvati od onih kojima ja vjerujem”. Ispod je stajao potpis: *Io Francesco Abiot Marco*. Njegoš je uz ovaj zapis dao i kratku napomenu o porijeklu zapisa, takođe na italijanskom jeziku. — *Njegoševa Bilježnica*, str. 189.

doblju između 1825. i 1827. godine.⁵² Ovi Njegoševi neposredni utisci nesumnjivo su ostavili traga u sljedećim stihovima iz *Gorskog vijenca*:

Najgore im pak bjehu tavnice
 pod dvorove đe dužde stojaše;
 u najdublju jamu koju znadeš
 nije gore no u njih stojati:
 konj hoćaše u njima crknuti,
 čovjek pašče tu svezat ne šćaše,
 a kamoli čojka nesretnjega;
 oni ljude sve tamo vezahu
 i davljahu u mračnim izbama. (st. 1474–1482)

Negativnu sliku Mletačke republike s kojom su Crnogorci vjekovima živjeli u najbližem susjedstvu, mada sagledanu više kroz tragičnu nego kroz komičnu optiku, i opterećenu negativnim historijskim sjećanjem, Njegoš je razvio i u nekim svojim prije *Gorskog vijenca* napisanim djelima. Tako u *Ogledalu srpskom*, antologiji koju je uredio 1845. a štampao u Beogradu 1846. godine, u kome su najvećim dijelom sabrane narodne pjesme u kojima su opjevani glavni crnogorski bojevi od 1702. godine pa do njegovoga vremena, u „primjećanijima” uz dvije pjesme, „Ćuprilić vezir” (VIII) i „Šćepan Mali” (XXIV), Njegoš insistira upravo na „lacmanstvu” i „nevjeri”, ukorijenjenim u crnogorskom poimanju Mlečana. U kontekstu Ćuprilićevog pohoda 1714. i udruženog tursko-mletačkog napada na Crnu Goru 1768. godine Njegoš je Mletke i mletačkog dužda pominjao i u svojim najranijim pjesničkim ostvarenjima, epskim spjevovima *Glas kamenštaka* (1833) i *Svobodijada* (1835), napisanim prije prve posjete Veneciji, koji nijesu objavljeni za njegovoga života, a u kojima je i te događaje opjevao. Tako u drugoj pjesmi *Svobodijade*, govoreći o mletačkom postupku prema crnogorskim prebjeglicama u Boku Kotorsku 1714, Njegoš mletačkoga dužda naziva „sramotnim” (st. 729), „beščovječnim” (st. 759) i „gnusnim” (st. 862), a pominje i „mletački dvor sramotni” (st. 772) i „krivosudnu Veneciju” (st. 897). U osmoj pjesmi spjeva, govoreći o savezništvu Mlečana i Turaka protiv Crnogoraca 1768, pominje se „nadmena” Venecija (st. 117), „podli” (st. 140) i „besčasni” (st. 440) mletački dvor, „sramotni” (st. 701) i „stidni” (st. 1124) mletački dužd. I u *Glasu kamenštaka*, čiji je rukopis izgubljen i koji je do nas dospio tek 1941. godine, i to u italijanskom prevodu rađenom za potrebe austrijske cenzure⁵³, ima riječi o „nedostojnom” (st. 563)

⁵² Up. Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, str. 13–25.

⁵³ *Isto*, str. 163–165.

i „nevjernom” (st. 1067) mletačkom duždu. O događaju iz 1768. godine ponovo će biti riječi i u djelu *Lažni car Šćepan Mali*, napisanom poslije Njegoševe sljedeće posjete Veneciji, do koje je došlo u kasnu zimu 1847. godine, prilikom njegovog povratka s puta u Beč, kud se zaputio još oktobra 1846. godine, noseći sa sobom i rukopis *Gorskog vijenca*, da ga tamo, u Jermenskom manastiru, preda u štampu. U *Bilježnici*, čija je hronologija ispreturana a pojedinačne zabilješke većinom nijesu datirane, nije moguće sasvim pouzdano razlikovati Njegoševe zapisi o Veneciji iz prvog (1844) i drugog (1847) boravka, ma da neka rješenja nameće širi kontekst. Prilikom prve posjete Njegoš je uglavnom bio posvećen razgledanju grada, pa otuda putopisni odlomci i ostali razni podaci koji se mogu prepoznati u prikazu Mletaka u *Gorskom vijencu*. Prilikom druge, mnogo duže posjete Veneciji, tokom februara i marta 1847. godine, u trajanju od oko dvadeset i pet dana, Njegoša su najviše zanimali spisi i dokumenti iz mletačkog arhiva, u kojima se govorilo o vezama Ruske carevine i Venecije, o događajima i ličnostima iz crnogorske prošlosti (naročito o Šćepanu Malom), kao i o drugim stvarima koje su upućivale na ideju jugoslovenstva, kojom se Njegoš tada strasno zanosio.

Lažnog cara Šćepana Malog Njegoš je, kako navodi u predgovoru, napisao nakon povratka iz Venecije, to jest iste 1847. godine, koristeći se dokumentima prepisanim iz mletačkog arhiva, ali i pričom o ovome samozvancu, sačuvanom u kolektivnom pamćenju Crnogoraca. Na postupak Mlečana tokom pohoda Numan-paše Ćuprilića iz 1714. godine vratio se u dvanaestom „javleniju” trećeg „dejtviija” ove drame (III, st. 551–570), uz ponovni opis tobožnjeg nečasnog postupka prema crnogorskim prebjeglicama u Boku, spočitavajući Mlečanima, ne samo ovim povodom nego i uopšte, „ćud lisičju a zečevo srce” (III, st. 801), „opačilo [...] vazdakanje” (III, st. 813) i „podmuklu podlost duše” (III, st. 814). Mletačku pragmatičnu politiku i poslovičnu diplomatsku umješnost u cilju zaštite isključivo vlastitih interesa Njegoš je, sa stanovišta herojske etike, uklapao u stereotipnu predstavu o mletačkom velikom lukavstvu, prevrtljivosti i nedostatku hrabrosti u odnosu na Turke, koja je već bila čvrsto usađena u kolektivnoj svijesti Crnogoraca.

Većina zapisa italijanske tematike u Njegoševoj *Bilježnici* odnosi se na njegovu četvorodnevnu posjetu iz 1844. godine. Na posjetu iz 1847. mogao bi se odnositi zapis o venecijanskom arhivu (*Archivio di Stato*), za koji Njegoš navodi da je smješten u crkvi Santa Maria dei Frari, i u kome bilježi da „broji do 300 salah u kojima ima komadah papira 10.562.115, bez mnogobrojnijeh svezakah (cashiers)”⁵⁴. O svom radu u ovom arhivu nekoliko podataka Njegoš je

⁵⁴ *Njegoševa Bilježnica*, str. 191.

ostavio i u predgovoru svom djelu *Lažni car Šćepan Mali*. Postoje zanimljiva svjedočanstva o ovom drugom Njegoševom boravku u Veneciji i mimo ovoga djela, dok je posljednji, treći boravak ostavio traga u neobičnom pismu koje je vladika „na Božić latinski”, tj. 25. decembra 1850, uputio Vuku Karadžiću, zaustavivši se u gradu na lagunama na putu za Napulj, grad u kome je boravio do proljeća sljedeće godine, nadajući se da će blaga mediteranska klima blagotvorno djelovati na njegovu grudnu bolest. A poslednji put Njegoš je kroz Veneciju proputovao u maju 1851. godine, na povratku iz Napulja, pet mjeseci prije smrti koja ga je u oktobru iste godine zadesila na Cetinju.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] BABIĆ, Duško, „Draško u Mlecima: slika Evrope u *Gorskom vijencu*, sukob civilizacija”, *Dani Njegoševi*, Nikšić, Književno društvo „Njegoš”, 2011, str. 66–80.
- [2] BRAJOVIĆ, Saša, *Njegoševa veliko putovanje. Meditacije o vizuelnoj kulturi Italije*, Podgorica, CANU, 2015.
- [3] ČOLOVIĆ, Ivan, „Balkanistički diskurs i njegovi kritičari”, <http://www.republika.co.rs/490-491/>
- [4] DEANOVIĆ, Mirko, „Mleci u hrvatskoj i srpskoj književnosti”, *Filologija*, 2, 1959, str. 126.
- [5] DURKOVIĆ-JAKŠIĆ, Ljubomir (skupio i uredio), *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833–1851)*, Beograd, Istorijski institut SAN, knj. 3, 1951.
- [6] ĐILAS, Milovan, *Njegoš, pjesnik, vladar, vladika*, Beograd — Ljubljana, Zodne, 1988.
- [7] KILIBARDA, Vesna, „Temi italiani nella 'Bilježnica' di Njegoš”, in: Snežana Milinković, Mila Samardžić (ur.) *Oltre i confini: aspetti transregionali e interculturali dell'italiano*, volume II, *Italica belgradensia*, Beograd 2013, str. 30–42.
- [8] KILIBARDA, Vesna, *Njegoš i Italija*, Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2014.
- [9] MILOVIĆ, Jevto M., „Stvarna pozadina Draškove scene u *Gorskom vijencu*”, *Staze ka Njegošu*, Titograd, Univerzitetska riječ, 1983, str. 270–280.
- [10] MILOVIĆ, Jevto M., „Njegoševa Bilježnica”, *Staze ka Njegošu*, Titograd, Univerzitetska riječ, 1983, str. 341–345.
- [11] [PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar], *Njegoševa bilježnica* (priredili J. Jovanović, P. Šoć, R. Dragičević, J. Milović, M. Vušković), Cetinje, Istorij[sk]i institut NR Crne Gore, 1956.
- [12] PETROVIĆ NJEGOŠ, Petar, *Gorski vijenac — Luča mikrokozma, Celokupna dela*, knjiga treća, Beograd, Prosveta, 1967.
- [13] PIJANOVIĆ, Petar, „Njegoš u Latinima”, *Acqua alta — Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2013, str. 41–63.
- [14] POPOVIĆ, Milorad, *Njegoš i crnogorska nacija*, Cetinje, Otvoreni kulturni forum, 2011.
- [15] STUPAREVIĆ, Olga, „Srpski putopis o Italiji”, *Upporedna istraživanja*, I, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 1976, str. 103–182.
- [16] ŠAULIĆ, Jelena, „O Njegoševoj Beležnici”, *Letopis Matice srpske*, 380, 2, 1957, str. 139–146.
- [17] ŠMAUS, Alojz, „O Njegoševoj bilježnici”, *Studije o Njegošu*, priredio Mirko Krivokapić, Podgorica, CID, 2000, str. 195–203.

- [18] ŠOĆ, Dr Pero Đ., *Prilozi za kulturnu istoriju Crne Gore, sa sedamdeset slika*, izdanje autora, Beograd, Grafičko umetnički zavog „Planeta”, b. g. [1939].
- [19] ŠOĆ, Dr Pero, „Njegoševo uzdarje. Neobična istorija dosad nepoznatog Njegoševog dnevnika”, *Politika*, 8. april 1956, str. 10.
- [20] ŠOĆ, dr Pero, „Šta priča Njegošev dnevnik. Svestrano interesovanje velikog pjesnika”, *Politika*, 15. april 1956, str. 10.
- [21] ŠOĆ, Dr Pero, *Iz Njegoševe bilježnice. Misli — pjesme*, Izvod iz rukopisa o Njegoševoj bilježnici, *Pravoslavna misao*, Beograd, 1964, sv. 1–2, 3–16.
- [22] TOMOVIĆ, Slobodan, *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1986.
- [23] VINAVER, Stanislav, „Srpski humoristi i satiričari”, *Čardak ni na nebu ni na zemlji*, Beograd, 1938, str. 248–266 https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/svinaver-humoristi.html
- [24] ZOGOVIĆ, Mirka — MILINKOVIĆ, Snežana, „Uno stereotipo e la sua funzione polemica in Petar Petrović Njegoš e in Stefan Mitrov Ljubiša”, *Il discorso polemico, controversia, invettiva, pamphlet*, a cura di Gianfelice Peron e Alvisè Andreose, Padova, Esetra editrice, 2010, str. 317–325.
- [25] WAHLEN, August, *Nouveau dictionnaire de la Conversation ou Repertoire universel de toutes les connaissances necessaires, utiles au agreables dans la vie sociale, et relatives aux sciences, aux lettres, aux arts, a l'histoire, a la geographie, etc. Avec la Biographie des principaux personnages morts et vivants, de tous les pays, su le plan du conversation's lexicon*. Par une Société de litterateurs, de savants et d'artistes, Bruxelles, à la Librairie historique-artistique, v. I–XXV, 1842–1845.

Vesna KILIBARDA

NJEGOŠ'S FIRST VISIT TO VENICE AND ITS APPEARANCE IN *MOUNTAIN WREATH*

Summary

This paper looks into several interesting moments of Njegoš's first visit to Venice in 1844 and analyzes what was written about these moments in his *Notebook (Bilježnica)* and in his most renowned work, *Mountain Wreath (Gorski vijenac)*. The paper belongs to the corpus of research dedicated to Njegoš, which, in its most broad sense, refers to Njegoš's encounters with foreign cultures. In particular, this paper examines his encounter with Italian culture, one of the great and ancient European cultures, which, along with Russian and French, Njegoš knew best. It focuses on Njegoš's travels through different parts of the Apennine Peninsula and his works of so-called *Italian inspiration*, written in verse or prose, and thematically closely connected to or originating from the parts of the Peninsula that the bishop-poet visited and that at the time were either under the Habsburg or Bourbon domain, but also related to the cultural heritage of the ancient Venetian Republic. These topics situate Njegoš in an inadequately studied Adriatic and Mediterranean context, to which he belonged and to which he was mostly, constantly, and directly involved in both his personal life and his stately achievements.

Key words: *Njegoš, Njegoš and Italy, Njegoš and Venice, Italian and Montenegrin cultural connecitons*